

ΕΙΣ ΤΗΝ ΔΙΑΔΟΧΗΝ ΤΩΝ ΠΟΛΙΤΙΣΜΩΝ

*Υπό A. N. ΤΣΙΡΙΝΤΑΝΗ *

A'

"Ενα αἰσθημα ἀνησυχίας ἔχει εἰσδύσει εἰς τὴν ψυχὴν τοῦ συγχρόνου ἀνθρώπου. Εἴτε εἶναι ἡ ἀνησυχία τοῦ στοχαστοῦ, που φίλοσοφεῖ ἐπάνω εἰς τὴν σημερινὴν πορείαν τῶν ἀνθρωπίγων πραγμάτων, εἴτε εἶναι τοῦ ἀπλοῦ μέσου ἀνθρώπου ἡ ἀνησυχία, ὁ φόδος, ἡ ἀγωνία ἐγίστε ως πρὸς τὸ τί τέξεται ἡ ἐπισύνσα, εἴτε ἀκόμη εἶναι ἡ προσπάθεια τοῦ ἄλλου νὰ μὴ σκέπτεται τίποτε καὶ μὲ αὐτὴν ἀκριθῶς τὴν προσπάθειαν, μὲ αὐτὴν τὴν φυγὴν, μὲ αὐτὴν τὴν συγκάλυψιν ἀποκαλύπτει τὴν ἀνησυχίαν ψυχικὴν τοῦ κατάστασιν, πάντως ὁ σημερινὸς ἀνθρωπὸς, ὁ ἀνθρωπὸς τοῦ δυτικοῦ πολιτισμοῦ τούλαχιστον, ἀνησυχεῖ, φοβεῖται.

Φοβεῖται, τί; Πολλὰ φοβεῖται, κυρίως τὸ ἐνδεχόμενο γέον παγκοσμίου πολέμου ἡ θιαίνων κοινωνίῶν ἀγαστατώσεων, κατ' ἔξοχὴν ὅμως φοβεῖται τὸ γέον, τὰ τόσα νέα πράγματα που χαρακτηρίζουν τὴν ἐποχὴν μας καὶ τὴν ξεχωρίζουν ἀπὸ ἐποχὰς περασμένας. Φοβεῖται τὰς ὀλονέα γέας δυνατότητας ποὺ δημιουργοῦνται, δυνατότητας ὅχι μόνον διὰ τὸ καλὸν ἄλλα καὶ διὰ τὸ κακόν, ἵδιως μὲ τὴν συντελουμένην καταπληκτικὴν τεχνικὴν πρόοδον. "Οπως δρθέτατα παρατηρεῖ ἔνας ἀπὸ τοὺς μεγαλυτέρους καὶ ἐγκυροτέρους ἐρευνητὰς τοῦ θέματος, ὁ Arnold Toynbee, ἡ σήμερον μὲ τὴν τεχνικὴν αὐτὴν πρόοδον προσφέρει εἰς τὸ κακὸν ἀσυγκρίτως μεγαλυτέρας δυνατότητας καταστροφῆς πασὰ αἰῶνες περασμένοι. Ο πόλεμος εἶναι ἀπὸ τῆς ἀπωτάτης ἀρχαιότητος γνωστὸς καὶ πάντοτε ἥτο κακόν. Σήμερον δημως ἀπειλεῖ νὰ ἐξαφανίσῃ τὸ ἀνθρώπιγον γένος ἀπὸ προσώπου τῆς γῆς. Καὶ αὐτό, αὐτὴ ἡ ἀπειλή, εἶναι νέον, τῆς νέας ἐποχῆς ἀπόκτημα.

Ἡ ἀνησυχία αὐτῇ λοιπὸν εἶναι, εἰς τὸ τέλος τῆς ἀναλύσεως, ἀνησυχία πρὸ τοῦ γέον. Πρὸ τῶν γέων καταπληκτικῶν ἐπιτευγμάτων τὰ δυοῖς ἔχει νὰ ἐπιδείξῃ ὁ σημερινὸς ἀνθρωπὸς. Ο ἀνθρωπὸς ἀνησυχεῖ ἀκριθῶς ἀπὸ τὰς ἐπιτυχίας του.

* 'Ομιλία γενομένη εἰς τὴν Πγύκα (5 Ιουνίου 1966) εἰς τὴν σειρὰν τῆς «Β' Συναντήσεως τῶν 'Αθηνῶν».

Καὶ δημιώς, δὲν εἶναι γί πρώτη φορὰ ὅπου ὁ ἄνθρωπος παρουσιάζει κατορθώματα τεχνικῆς προόδου θαυμαστὰ καὶ καταπληκτικά. Ἡ ἀξιοποίησις τοῦ ἀτμοῦ, ἡ ἀξιοποίησις τοῦ ἡλεκτρισμοῦ ἔγγραφαν τὸν δέκατον ἔνατον αἰῶνα, καὶ δημιώς ὁ ἄνθρωπος τοῦ περασμένου αἰῶνος, προσβλέπων εἰς τὰς ἐπιτυχίας του αὐτάς, κατελαμβάνετο ὅχι ἀπὸ ἀνησυχίαν καὶ φόβου ἀλλ᾽ ἀπὸ ἐνθουσιασμὸν καὶ αἰσιοδοξίαν ἀκρατού καὶ οἴησιν καὶ τύφον. Διατί σήμερον συμβαίνει τὸ ἀντίθετο; Διατί ἐκεῖνο ποὺ ἔπρεπε νὰ εἶναι καύχημα ἔχει γίνει ἐφιάλτης;

Διέτι σήμερον ὑπάρχει κάτι τὸ ὅποιον δὲν ὑπῆρχεν εἰς τὸν 19ον αἰῶνα. Είναι τὸ αἰσθημα κοπώσεως, ὑποτονίας, ὑποβαθμίσεως τοῦ π γε υ μ α τ ε κ ο σ πολιτισμοῦ τῆς ἐποχῆς μας. Ὁ ἄνθρωπος τοῦ δεκάτου ἡνάτου αἰῶνος ἦτο — δικαιώς ή ἀδίκως — ὑπερήφανος διὰ τὸν π γε υ μ α τ ε κ ο ν τοῦ πολιτισμοῦ. Ὁ σημερινὸς ἄνθρωπος ζῇ μέσα εἰς ἔνα αἰσθημα μαρασμοῦ τῶν πνευματικῶν ἀξιῶν. Καὶ ἀκριβῶς τὰ τεχνικὰ ἐπιτεύγματα τοῦ σημεριγοῦ ἀνθρώπου, μέσα εἰς τὴν γενικὴν ὑποτονίαν τοῦ πνευματικοῦ πολιτισμοῦ, μᾶς κάγουν νὰ αἰσθανθοῦμε ὅχι μόνον τὴν κατ’ ἔνονταν διάκρισιν ἀλλὰ καὶ τὴν κατὰ τὴν πορείαν διάστασιν μεταξὺ τοῦ πνευματικοῦ καὶ τοῦ τεχνικοῦ πολιτισμοῦ. Αὐτὴ η διάστασις δίδει τὴν ἀπάντησιν εἰς τὸ ἔρωτημά μας. Νὰ διατί ἀνησυχοῦμεν, ἵντι νὰ χαίρωμεν, ἀπὸ τὴν τεχνικὴν μας πρόδον. Δὲν ἀνησυχοῦμεν διὰ τὸ τεχνικὸν πολιτισμόν, αὐτὸν καθ' ἔαυτόν. Ἀνησυχοῦμεν διέτι δὲν διέπομεν τὸν ἀντίστοιχον πνευματικὸν πολιτισμόν, ποὺ θὰ κυβερνήῃ τὴν τεχνικὴν πρόδον, θὰ τὴν κάμη δύναμιν ζωῆς καὶ ὅχι ὀλέθρου. Δὲν ἀνησυχοῦμεν διέτι διέπομεν τὸν πύραυλον. Ἀνησυχοῦμεν διέτι δὲν διέπομεν τὸν κυβερνήτην τοῦ πυραύλου, τὸν ἀντίστοιχον ψυχικοῦ μεγαλείου καὶ πνευματικῆς συγκροτήσεως ἄνθρωπον, ποὺ θὰ χειρίσθῃ τὸν διηγειρωτικὸν πύραυλον καὶ τὴν ἀτομικὴν ἐνέργειαν καὶ τὴν ἀλληγ τεχνικὴν πρόδον τῶν ἡμερῶν μας, θὰ τὴν χειρίσθῃ μὲ δύναμιν διὰ νὰ τῆς δώσῃ τὸν προσανατολισμὸν τὸν ὅποιον γιόγον ἔνας ἀντίστοιχος ἀκμάζων πνευματικὸς πολιτισμὸς ἥμπορει νὰ δώσῃ.

B'

Αὐτὸ τὸ αἰσθημα κοπώσεως τοῦ πνευματικοῦ μας πολιτισμοῦ, τῆς ἀποδυναμώσεως τῶν ἀξιῶν, τῆς καθ' ὅλου ὑποτονίας εἰς πᾶν διὰ τοιαύται νὰ εἶναι ἡγεσία εἰς τὸν πολιτισμόν, αὐτὸ τὸ αἰσθημα κοπώσεως καὶ μαρασμοῦ ἀκόμη μᾶς ἔξαναγκάζει, ἐκόντας ἀκοντας, νὰ ἐνθυμηθοῦμε ὅσα διὰ φιλοροφικὸς ἐπὶ τῆς ἴστορίας στοχασμὸς εἶπε περὶ ἀκμῆς καὶ παρακμῆς τῶν πολιτισμῶν, ὅσα λέγονται περὶ γήρατος καὶ δύσεως ἀκόμη τοῦ δυτικοῦ εὐρωπαϊκοῦ πολιτισμοῦ. Δὲν θὰ ἀνατρέξω τώρα, διέτι δὲν ὑπάρχει χρόνος διὰ τοιαύτην ἀναδρομήν, εἰς τὰς θεωρίας ποὺ διετυπώθησαν περὶ δύσεως, μαρασμοῦ, θανάτου τῶν πολιτισμῶν. Γεγονός, πάντως, τὸ ὅποιον διαπιστοῦται ἀπὸ τὴν πικράν, τὴν δύσυνηράν

έμπειρίαν, ἀνεξαρτήτως a priori θεωρητικῶν σχημάτων, εἶναι τοῦτο : 'Ο δυτικὸς εὐρωπαϊκὸς πολιτισμός μας, ὃς πνευματικὸς πολιτισμός, εἶναι κουρασμένος. Ήμέρα τῇ γῆ μέρᾳ ἔξασθενεῖ, ἀπόδυναμοισται, φεύγει. Εἶχε γεννηθῆ ὁ πολιτισμὸς αὐτός, ὅπως εἶπεν ὁ Paul Valéry, ἀπὸ μίαν σύνθεσιν τὴν ὅποιαν ἐπετέλεσαν τρεῖς παράγοντες : 'Ο ἀρχαῖος ἑλληνικὸς πολιτισμός, ἡ χριστιανικὴ πίστις, τὸ ρωμαϊκὸν δίκαιον. Ἐξειλίχθη ὁ πολιτισμὸς αὐτός, εἰς πολλὰ σημεῖα ἀπηργνήθη τὸν ἑαυτόν του, ὑπέστη μεταμορφώσεις ἀλλὰ καὶ κατέκλυσε τὴν Εὐρώπην, διεδόθη ἀνὰ τὴν οὐγῆλιον, ἐμεσουράγησεν, ἐκυριάρχησεν, ἔδωκε καταπληγτικὰ ὄντως δείγματα ἀλκῆς. Εἰς τὸν δέκατον ἔνακτον αἰώνια τὸν ἐνόμιζαν ὡς τὸν μοναδικὸν καὶ διὸ ἀθάνατον.

Οὕτε μοναδικὸς ὅμως ἦτο, οὕτε ἀθάνατος. Δὲν ἦτο μοναδικός. "Ολοις τούγαντίον, ὑπῆρχαν καὶ ὑπάρχουν καὶ ἄλλοι πολιτισμοὶ ἐπὶ τῆς γῆς καὶ δὴ καὶ εἰς τὴν ἄπω Ἀνατολήν, μελογότι ὃ γῦν ὅμιλῶν οὕτε τὸν χρόνον θεούσις σήμερον ἔχει ἀλλ' οὕτε καὶ τὴν ἀρμοδιότητα νὰ ὅμιλήσῃ περὶ τῶν πολιτισμῶν αὐτῶν. Τὴν περασμένην Τετάρτην ἄλλωστε παρηκολουθήσαμεν τὸν καθηγητὴν κ. Mahadevan νὰ μᾶς παρουσιάζῃ τὰ θησαυρίσματα τοῦ ἱνδικοῦ πολιτισμοῦ, χαρακτηρίζομένου ἀπὸ τὴν πνευματικὴν ἀγαζήτησιν, ἀδιστάκτως δὲ δέχομαι τὸ λεχθέν ὅπ' αὐτοῦ ὅτι ἡ αὐλαγρονομία τῆς Ἰνδίας δὲν ἀνήκει μόνον εἰς τὴν Ἰνδίαν, ἀνήκει εἰς διληγ τὴν ἀνθρωπότητα. 'Αλλ' οὕτε καὶ αἰώνιος ἦτο ὁ δυτικὸς μας πολιτισμός, διὰ τὸν ὅποιον ἄλλοτε τόσον ἐκόπιπαζεν ὁ Εὐρωπαῖος ἵδια ἀνθρωπος. Νὰ πού, εἰς τὰς γῆμέρας μας, ὁ πολιτισμὸς αὐτός, ὡς πνευματικὸς πολιτισμός, κατὰ πολὺ μέρος τῶν ἐπιτευγμάτων του καὶ τῶν παραδόσεών του ἀνήκει εἰς τὸ παρελθόν. Νὰ πού κάθε μέρα πότε χάνει τοῦτο πότε ἐκεῖνο, ποὺ ἐθεωρεῖτο οὖσιώδες στοιχεῖον τοῦ πολιτισμοῦ αὐτοῦ. Νὰ πού ὁ πολιτισμὸς αὐτός φεύγει ! " Ας μὴ ἀνατρέξωμεν σήμερον εἰς τὰς ἐπὶ μέρους ἐκδηλώσεις τοῦ γεγονότος αὐτοῦ, εἰς τὰς ἀπείρους μικρότητας, εἰς τὴν ἔξαφάνισιν τοῦ μεγαλειώδους. Οὕτε εἶναι ἀπαραίτητον τοῦτο ἄλλως τε. Τὸ ὅτι ὁ πολιτισμὸς αὐτός φεύγει, τὸ ἡσθάνθη ὁ ἀνθρωπος τοῦ Κ' αἰώνος κατὰ τοὺς δύο παγκοσμίους πολέμους. Τὸ γοιωθουν ὅμως σήμερον πρὸ παντὸς οἱ νέες. Αὐτὰ τὰ ὀργισμένα νιάτα, αὐτὰ τὰ πικραμένα καὶ ἀτίθασα ἀκόμη νιάτα, αὐτὸς μαρτυροῦν. Καὶ αὐταὶ ἀκόμη αἱ παρατηρούμεναι ἐκτροπαὶ καὶ ἔξαλλοσύγιαι τοῦτο εἰς τὸ τέλος τῆς ἀναλύσεως ἀποδεκνύουν. Εἶναι ἀπλούστατα τὸ αἴσθημα τῆς ἀσφυξίας. 'Ο νέος τῆς σήμερον ἀσφυκτιᾷ, διότι εὑρίσκεται μέσα εἰς τὸ πνευματικὸν κενόν, τὸ ὅποιον δημιουργεῖ τὸ γεγονός ὅτι ὁ πνευματικὸς πολιτισμὸς μας φεύγει.

Καὶ φεύγει ὁ πολιτισμὸς αὐτός, διότι ἔνας νέος πολιτισμὸς ἔρχεται γὰρ πάρη τὴν θέσιν του. Εἰς τὸν ροῦν τῆς ιστορίας συμβαίνει αὐτό. Αὐτὸς ὁ αὐλαγρος ἔλαχεν εἰς τὴν γενεάν μας. Νὰ εὑρισκώμεθα εἰς τὴν θεούσην τὸν πολιτισμὸν πολιτισμὸν κενόν.

Αύτή ή διαπίστωσις, ότι ο πολιτισμός μὲ τὸν δποῖον εἶχομεν ἐκτραφῆ καὶ ζήσει, θτι ο πολιτισμός αὐτὸς φεύγει, αὐτή ή διαπίστωσις, ἔνγοεῖται, καθ' ἑαυτὴν δὲν μᾶς προκαλεῖ λύπην καὶ πένθος καὶ ὀδύνην, κάθε ἄλλο ! Ἀλλ' οὐδὲ κἄν ἔκπληξιν μᾶς προκαλεῖ. Καὶ χωρὶς ἀκόμη γὰ ἔχῃ προσλάβει τὴν σημερινὴν ἔκτασιν καὶ ἔντασιν τῆς μεταδάσεως ἀπὸ ἑνὸς πολιτισμοῦ εἰς ἄλλον, ἀνέκαθεν ὑπῆρχεν ή μεταξὺ παλαιοῦ καὶ νέου πάλη, ή δποία ἐνεφανίζετο ὡς ἀντίθεσις μεταξύ συντηρετοῦ ηγεμονικοῦ τοῦ 1848. Κατόπιν δὲ εἰς τὸν αἰῶνα μας ἥλθαν οἱ παγκόσμιοι πόλεμοι, οἱ δποίοι ἀπετέλεσαν μίαν τεραστίαν φωτιὰ ποὺ ἐδοκίμασε τὸ πᾶν καὶ ἔκαψε τόσα παριπάλαια. Καὶ ὅμως, νὰ ποὺ ή φωτιὰ αὐτὴ δὲν ἥμιτρεσε γὰ κάψῃ τὸ πᾶν. Δὲν ἥμιτρεσε γὰ κάψῃ ἔκεινα ποὺ δὲν εἶγαι παλαιὰ ἀλλὰ εἶναι αἰώνια, ποὺ εἶναι τῆς αἰώνιότητος ὁ ἀντίλαλος. "Οπως εἶναι ή πίστις. Η ἐν πίστει θυσία. Τὸ ἴδαινικόν. Τῆς ψυχικῆς ἀνόδου ή θεία ἔφεσις. Τῆς ἥθικῆς ή προσταγῆς. Τῆς ἀληθείας ή ἐκζήτησις. Τῆς ἀγάπης τὸ ἐν παντὶ προβάδισμα, ἀν μὴ ὡς πραγματικότης πάντως ὅμως ὡς δινειροπόλημα. Τῆς ἀληθείας ὁ πόθος, ὡς ἀπόδειξις δτι ο ἀνθρωπος εἶγαι δητιας ἀνθρωπος.

Ἄλλα πάλιν, πόσα ἐρείπια τοῦ παρελθόντος θλέπομεν, πόσαι αἰξίαι τοῦ παρελθόντος ἐγμηνώθησαν καὶ ἀπεδείχθησαν ἀπαξίαι, πόσα αὐτογόητα πρίν, εἴναι τώρα θδελύγματα ! Δέν μᾶς παρέδωσε μόνον θησαυρούς τὸ παρελθόν, έσυρε μέχρις ἡμῖν καὶ αἰσχη. Ἀπὸ τὸ παρελθόν μᾶς ἔρχεται ή πολύμορφος καὶ σὰν τὴν Λερναίαν ἔκεινην "Γδραν πολυκέφαλος καταπίεσις καὶ ἔκμετάλλευσις τοῦ ἀνθρώπου ἀπὸ τὸν συγάνθρωπόν του. Καὶ ή δουλεία, φανερὰ καὶ γόμψιος μέχρι καὶ τῶν μέσων τοῦ δεκάτου ἔγάτου αἰῶνος ή συγκεκαλυμμένη. Καὶ τὸ ὄριον ἔκεινο τῆς λιμοκτονίας, ποὺ ἰσχυεν ὡς πρὸς τὸν ἐργατικὸν μισθὸν καὶ ἐφάγαταξεν ὡς ἀναλλοίωτος τάχα σιδηροῦς οἰκονομικὸς νόμος (τοῦ Ricardo), καὶ καθ' ὅλου ή κοινωνικὴ ἀδικία, ή δποία ἐκραύγαζε μέχρις οὐραγοῦ. Καὶ ή ἐγκατάλειψις τοῦ πεινῶντος, τοῦ ἀρρώστου, τῆς χήρας, τοῦ δρφανοῦ, τοῦ ἀνέργου εἰς τὴν τύχην των. Καὶ τοῦ στοχασμοῦ ή δέσμευσις καὶ κατ' ἀναπόφευκτον συγέπειαν ή ὑ πόκρισις, ἀντὶ τῆς ἐλευθερίας τῆς συνειδήσεως ἐπὶ θεμάτων πίστεως. Καὶ—ἅς κλείσω, διότι «ἐπιλείψει με διηγούμενον ο χρόνος»—τῆς γυναικὸς ή ὕμη καταπίεσις καὶ ή ζαλίγκα ἔκεινη μὲ τὴν δποίαν εἶχε φορτωμένη τὴν ράχιν ή ἀγρότις γυναικα, πεζοποροῦσα δπισθεγ τοῦ ὑποζυγίου τοῦ δποίου ἐπέβαινεν δ αιθέντης καὶ κύριός της. Ἀπὸ τὸ παρελθόν μᾶς ἔρχονται καὶ αὐτά. Ἀλλὰ δὲν ἀντέσχον εἰς τὸ πῦρ τῆς δοκιμασίας. "Αγ δὲν ἐξηφανίσθησαν, πάντως μετετοπίσθησαν. Ἀπὸ τοῦ ὕψους τοῦ θεσμοῦ κατέπεσαν εἰς τὴν περιοχὴν τοῦ ἐγκλήματος.

Γ'

Δὲν μᾶς καταλαμβάνει λοιπὸν καὶ τόσου ἀνετοίκους ἢ εἰς τὰς ἡμέρας μας παρατηρουμένη ἀλλαγή, ὅπου ὁ ὅλος πλέον πνευματικὸς πολιτισμός μας φεύγει. Ἐκεῖνο ποὺ μᾶς προκαλεῖ ἀνησυχίαν καὶ φόδον ἀκόμη εἶναι, ὅτι ἡ διαδοχὴ αὐτῆς τῶν πολιτισμῶν δέν ἐπέρχεται ἀμέσως, εἰς τρόπον ὥστε φεύγοντος τοῦ ἑνὸς πολιτισμοῦ γὰρ ἔρχεται εἰς ἄμεσον συγέχειαν ὁ ἄλλος. Τούγαντίον μεσολαβεῖ εἰς τὴν διαδοχὴν αὐτὴν ἔνα στάδιον μεταβατικόν. Καὶ ἀκριβῶς εἰς ἕνα τέτοιο μεταβατικὸν στάδιον εὑρισκόμεθα τώρα. Εὑρίσκεται σειρά μεταβατικῶν τάξεων πολιτισμῶν. "Ἐγας πολιτισμός, ὁ ιδικός μας δυτικός εὐρωπαϊκὸς πολιτισμὸς ἡκμασεν, ἀλλὰ τώρα ἔχει ξεθωριάσει. Δὲν εἶναι πλέον ἡγέτης. "Ἐγας ἄλλος πολιτισμὸς ἔρχεται, ἀλλὰ δὲν ἥλθεν ἀκόμη. Εὑρισκόμεθα λοιπὸν εἰς ἔνα κενόν ἀπὸ ἀπόφεως πνευματικῆς ἡγετικῆς ἐπιδράσεως τοῦ πολιτισμοῦ. "Ἐγα παραδέιγμα: Λί παραδόσεις τὰς ὁποίας ὁ πολιτισμὸς ποὺ φεύγει μᾶς ἐκληροδότησεν, ἃς τὸ ποῦμε ἔτσι, αἱ παραδόσεις τῶν πατέρων μας δὲν ἔχουν πλέον ἡγετικὴν δύναμιν ἐπάνω μας, πολὺ διαιρετέρον ἐπάνω εἰς τὴν νεολαίαν μας. Ο πολιτισμὸς ποὺ ἔρχεται θὰ διαμορφώσῃ δέδαια καὶ αὐτὸς τὰς ιδιαίς του παραδόσεις, ἀλλὰ φυσικά δὲν τὰς διεμόρφωσεν ἀκόμη. Εὑρισκόμεθα τώρα χωρὶς ἡγετικᾶς παραδόσεις, δηλαδή, κατὰ τὴν γγώμην μου τούλαχιστον, χωρὶς πολιτισμὸν - ἡγέτην.

Αὐτὸν λοιπὸν εἶναι τὸ πρῶτον κακὸν ἀπὸ τὴν μεσοδασιλείαν τῶν πολιτισμῶν, τὸ αἴσθητικα τοῦ καὶ εν ο. Ο. Τὸ δεύτερον κακὸν εἶναι τὸ αἴσθητικα τῆς ἀδεσταιότητος ἐκ τῆς ἀγνοίας ὡς πρὸς τὸν καινούργιον πολιτισμὸν ποὺ ἔρχεται καὶ τῆς ἀνησυχίας τὴν ὁποίαν προκαλεῖ ἡ ἀγνοία αὐτῆς. Αὐτὴν τὴν ἀνησυχίαν ἀντελήθητην διάχυτον εἰς ὅλας—θὰ ἔλεγα—τὰς διμιλίας τῶν διαπρεπῶν ξένων διμιλητῶν ποὺ ὡμιλήσαν ἀπὸ τῆς θέσεως αὐτῆς τὰς περασμένας ἡμέρας, ιδιαιτέρως δμως τὴν βλέπω εἰς τὰς διμιλίας τοῦ ναυάρχου Rickover, ὁ ὁποῖος διαδέπει εἰς τὴν τεχνολογικὴν πρόσδοτον κίγδυνον διὰ τὴν ἐλευθερίαν τοῦ ἀνθρώπου, ὡς καὶ τοῦ καθηγητοῦ Souriau ὁ ὁποῖος ἐπισημαίνει τὸν κίνδυνον ἀληθινοῦ πνευματικοῦ λιμοῦ μιᾶς véritable famine spirituelle, καθὼς, ἀλλωστε καὶ εἰς τὴν εἰς τὸν Παρθενώνα ἐγκρητήριον προσλαλιάν τοῦ καθηγητοῦ Θεοδωρουκοπούλου. "Ιλιγγος πράγματι καταλαμβάνει τὸν ἀνθρώπον, σταν θέλη μὲ τὴν φαντασίαν του γὰρ συλλαβή τὸν πολιτισμὸν τοῦ μέλλοντος, τὰς ἀξίας ποὺ θὰ κυβερνοῦν τὸν πολιτισμὸν αὐτόν, τὰς ἀντιλήψεις ποὺ θὰ κυριαρχοῦν ὡς πρὸς τὸ δίκαιον καὶ τὸ ἀδίκον, τὸ ἥθικὸν καὶ τὸ ἀνήθικον, τὸ δσιον καὶ τὸ ἀνόσιον, ὡς πρὸς τὴν θέσιν τὴν ὁποίαν εἰς τὸν πολιτισμὸν αὐτὸν θὰ ἔχουν αἱ πνευματικαὶ ἐπιστῆμαι, ἡ φιλοσοφία, ἡ μετὰ τοῦ ἀγίου ἐπαφή, ἀκόμη, φέρει εἰπεῖν, ἡ οἰκογένεια. Θὰ εἶναι ὅλα ἐντελῶς διάφορα ἀπὸ ὅ, τι εἶναι σήμερον; Καὶ πῶς θὰ εἶναι; Καὶ πρὸ παντός: Θὰ εἶναι ἀρά γε ἔιψυχος

ό πολιτισμὸς αὐτός ; Διότι, παρ' ὅλην τὴν ἀτομικὴν ἐνέργειαν, καὶ ὁ πολιτισμὸς ποὺ ἔρχεται χρεῖται ἀξία ταῖς φυσικής !

Βεβαίως προβλήματα ἀπειρα ἐπιφυλάσσουν διὰ τὸν μέλλοντα πολιτισμὸν καὶ αἱ φυσικαὶ ἐπιστῆμαι. 'Ο καθηγητὴς Alfen τῆς Στοκχόλμης, ὁμιλῶν τὴν περασμένην Δευτέραν ἀπὸ τῆς θέσεως αὐτῆς, μᾶς εἰσήγαγεν εἰς τὴν προσδηματικὴν τῆς συγχρόνου ἀλλὰ καὶ τῆς αὐτοτανῆς φυσικῆς καὶ ἀστροφυσικῆς, προβληματικὴν ποὺ περιμένει τὸν πολιτισμὸν ποὺ ἔρχεται, ὅχι διὰ νὰ ἐπιλύσῃ ἀλλὰ διὰ νὰ θέσῃ πληρέστερον τὰ προβλήματα, νὰ παρουσιάσῃ προβλήματα νέα, συνεχῶς νέα. 'Αλλ' ἡ προβληματικὴ καθίσταται ἀγωνιώδης, δταν ἔλθουμεν εἰς θέματα τοῦ μέλλοντος πνευματικοῦ πολιτισμοῦ. 'Ο καθηγητὴς von Weizsaecker, χθὲς βράδυ, μᾶς ἐξέθεσε τοὺς ὄρους, τὰς προϋποθέσεις τῆς ἐπειδιώσεως τοῦ πολιτισμοῦ, τὰς συγθήκας διὰ τὴν ὑπαρξιν μᾶς πολιτισμένης ζωῆς τοῦ μέλλοντος καὶ πολλὰς εὐχαριστίας τοῦ ὀφείλομεν δι' αὐτό. Θὰ πληρωθοῦν ὅμως αἱ προϋποθέσεις αὐταὶ ; Θὰ γίνουν πραγματικότης ὅσα ώς δέον ἐξέθεσε ; Καὶ ἀκόμη καὶ ἀνεξαρτήτως τῆς ἀγωνίας ώς πρὸς ἔνα μέλλοντα πόλεμον, μένει πάντοτε τὸ ἐρώτημα : Πῶς θὰ εἶναι ἀρά γε ἐν τῷ συγόλῳ τοῦ δ πολιτισμὸς ποὺ ἔρχεται ; Ποίαν πνευματικὴν θεμελίωσιν θὰ ἔχῃ ; Πῶς θὰ εἶναι οἱ ἥρωες, τοὺς ὅποιους θὰ προσάλῃ ὁ πολιτισμὸς αὐτός ; "Η μήπως θὰ εἴναι πολλοὶ τις μόνοι χωρίς ἥρωας ; Τίνων στοιχείων σύνθεσις θὰ ἀντικαταστήσῃ τὰ τρία στοιχεῖα τοῦ Δυτικοῦ πολιτισμοῦ, ποὺ εἶχεν ἀναφέρει ὁ Paul Valéry ; Μὲ ἀλλούς λόγους : ὁ πολιτισμὸς ποὺ ἔρχεται θὰ εἶναι ἀρά γε καλύτερος ἀπὸ τὸν πολιτισμὸν ποὺ φεύγει ἢ θὰ εἶναι χειρότερος, δῦνηγῶν εἰς τὸν παλαιότερον πολιτισμὸν καὶ τὸν ὅλεθρον ;

Φυσικῷ τῷ λόγῳ, εἰς τὸ τελευταῖον αὐτὸν ἐρώτημα καὶ ἡ αἰσιόδοξος ἀπάντησις δίδεται καὶ ἡ ἀπαισιόδοξος. Καὶ τὸν ὅλεθρον φοδούμεθα καὶ εἰς τὸν χρυσοῦν αἰῶνα ἐλπίζομεν, ὃσον καὶ ἀν τὴν ἐλπίδα αὐτὴν δι' ἕνα χρυσοῦν αἰῶνα δὲν συνεμερίσθη χθὲς βράδυ ὁ καθηγητὴς Weizsaecker. Καὶ φοδούμεθα λοιπὸν καὶ ἐλπίζομεν. Ποία ἐκ τῶν δύο προβολέψεων θὰ ἀποδειχθῇ ἐκ τῶν πραγμάτων ἀληθεύουσα, τοῦτο θὰ ἐξαρτηθῇ ἀπὸ τὸ ἔξης : 'Απὸ τὸ κατὰ πόσον ἡ καταπληκτική, κοσμογονικὴ ὅντως τεχνικὴ πρόσδοσις, ἡ ὅποια ἐπιτελεῖται εἰς τὴν ἐποχήν μας, θὰ ἀποκτήσῃ ἀγτίστουχον κάλυψιμα καὶ ἀντίθετον εἰς τὴν πνευματικὴν αὐτὸν ἀντίθετον ; "Αν ναι, ἡ τεχνικὴ πρόσδοσις θὰ εἶναι σώτειρα καὶ ζωγόνος καὶ ἡ ἐλπίς δτι ἔρχεται ἐπὶ τέλους ὁ χρυσοῦς αἰῶν, ἡ ἐλπὶς αὐτὴ ἀποκτᾷ ἔρεισμα. "Αγ σχι, ἡ ἀκρα ἀπελπισία δικαιολογεῖται δυστυχῶς.

Δ'

"Οσοι δὲν εἰμεθα δπαδοὶ τῆς μηχανιστικῆς ἡ καὶ ἀντιθέτως τῆς μοιραλατρικῆς ἀντιλήψεως ώς πρὸς τὴν πορείαν τῆς Ἰστορίας, δσοι δεχόμεθα τὸν

ἀνθρωπον ὅχι μόνον ὡς παρατηρητὴν ἀλλὰ καὶ ὡς διαμορφωτὴν τῆς πορείας τῶν ἀνθρωπίγων πραγμάτων, πρέπει νὰ ἀφιερωθοῦμε εἰς μίαν τοιαύτην προσπάθειαν καὶ νὰ ἀφιερωθοῦμε ἐξ ὅλης τῆς καρδίας μας καὶ ἐξ ὅλης τῆς ψυχῆς μας καὶ ἐξ ὅλης τῆς διανοίας μας καὶ ἐξ ὅλης τῆς ἴσχύος μας. Εἰς τὴν προσπάθειαν γὰρ δύσωμεν εἰς τὸν πνευματόν μας πολιτισμὸν δύναμιν καὶ ὅθησιν, ὥστε νὰ δυνηθῇ γὰρ ἵσορροπήσῃ τὴν τεχνικὴν πρόσοδον.

Καὶ αὐτὸς μὲν ἵσως εἶναι κοινὸς τόπος. Πρέπει ὅμως νὰ προσέξωμεν καὶ τοῦτο. "Οταν ζητοῦμεν πρόσδοσην τοῦ πνευματικοῦ ποιλιτισμοῦ, ἔνθα τοῦ πνευματικοῦ ποιλιτισμοῦ εἴναι ὁ ἀνθρωπός, η ἀνθρωπίνη ψυχή. Εἰς τοὺς γένους αὐτοὺς καιρούς, ὅπου οἱ πάντα εἴναι γένα, μᾶς χρειάζεται ἀνθρωπός νέος." "Οχι! ὁ «ὑπεράνθρωπος» τοῦ Νίτσε, ἀλλὰ ὁ optime homo, ὁ ἀληθῶς ἄρτιος ἄνθρωπος. Μᾶς χρειάζεται ὁ ἀνθρωπός ποὺ θὰ δυνηθῇ γὰρ ἀνεδῆ ὑψηλά, τόσον ὑψηλὰ ὥστε γὰρ φθάνῃ γὰρ διαιράνῃ τοὺς πυραύλους.

"Ἐνας γένος ἀνθρωπισμὸς μᾶς χρειάζεται." Οχι! ὅμως ἔνας ἐπὶ πλέον, κοντὰ εἰς τοὺς τόσους ἀλλούς τοῦ παρελθόντος, ἀνθρωπισμὸς τοῦ σπουδαστηρίου, ὅχι ἐπανάληψις τοῦ οὐλμανισμοῦ τῆς 'Αναγεννήσεως οὔτε τοῦ λεγομένου γένου ἀνθρωπισμοῦ, τοῦ Neuhumanismus, μὲ τὴν πίστιν εἰς μόνον τὸν ἀνθρωπόν, ἔστω καὶ ἀνὸς «γεοανθρωπισμὸς» αὐτὸς εἶχε τὴν τύχην γὰρ ἐκπροσωπήσαι ἀκόμη καὶ ἀπὸ ἔνα Lessing καὶ ἀπὸ ἔνα Schiller. Ἐκεῖνο ποὺ μᾶς χρειάζεται εἶναι ἔνας ἀγωνιστικὸς συναγερμὸς κάθε πνευματικῆς δυνάμεως, τὴν ὅποιαν διαθέτει ὁ πολιτισμός μας ὡς θησαυρισμα τοῦ παρελθόντος η ὡς ἐπίτευγμα τοῦ παρόντος, ὡς ἐπιστράτευσις παντὸς τοῦ πνευματικοῦ διὰ τὸν ἔνα καὶ μόνον σκοπόν : Διὰ τὴν κατανόησιν, τὴν ἀγάπην, τὴν πνευματικὴν τόνωσιν, τὸ ἀνέδασμα τοῦ ἀνθρώπου εἰς τὸ ὑψός τὸ δρόποιον ζητεῖ τὸ φρεστὸν μεγαλεῖον τῶν γένων καιρῶν, τῶν καιρῶν οἱ δρόποιοι ἔρχονται. Ο ἀνθρωπισμὸς αὐτὸς θὰ ἐκδηλωθῇ ὡς καλλιέργεια τῆς θείας ροπῆς τοῦ ἀνθρώπου γὰρ ἀνεβαίνῃ ὅσον τὸ δυνατόν ὑψηλότερα. "Οπως ἔλεγεν ὁ Πλάτων, «εἰς ὅσον τὸ δυνατόν ἀνθρώπῳ δημιουρθεῖται Θεῷ».

"Ο ἀνθρωπισμὸς, ὅπως τὸν ἐγγονοῦμεν ἐδῶ, εἶναι θεῖαιώς πρώτιστα πάντων ἀνθρωπισμὸς ἐλεθερίας. Ο ἀνθρωπισμὸς αὐτός, ἀκόμη, θὰ ἀναγνωρίζῃ τὸν ἀνθρωπὸν ὡς ἀξίαν. Κάθε ἀνθρωπὸν, ἀδιακρίτως φύλου, φυλῆς, θρησκείας, φιλοσοφίας η πολιτικῶν πεποιθήσεων. Θὰ τὸν ἀναγνωρίζῃ ὡς ἀξίαν καθ' Ἑαυτήν, ὡς σκοπὸν καὶ ὅχι ὡς μέσον πρὸς ἀλλον σκοπόν, διογδήποτε εὐγενῆ. Δὲν τρέφει ὅμως αὐταπάτας περὶ δῆθεν ἀνθρωπίνης τελειότητος. Κατανοεῖ καὶ σέβεται καὶ ἀγαπᾷ τὸν ἀνθρωπὸν παρὰ τὰς ἀδυναμίας του. Δὲν θὰ συμβιβάζεται ὅμως πρὸς τὰς ἀδυναμίας αὐτάς. Καὶ πολὺ διλγώτερον δὲν θὰ τὰς κολακεύῃ. Ἀντιθέτως πρέπει διαρκῶς καὶ ἐντόνως γὰρ ὑπενθυμίζῃ εἰς τὸν ἀνθρωπὸν τὰς εὐθύνας του. Νὰ τὸν καλῇ εἰς συνεχῆ ἀνοδικὴν πορείαν, εἰς τὸν καλὸν ἀγῶνα διὰ τὴν ἀδιάκοπον θελτιώσιν τοῦ ψυχικοῦ του ἔξοπλισμοῦ,

διὰ τὴν χαλύθωσιν τοῦ χαρακτῆρος του, διὰ τὴν ἀρετήν, δπως τὴν ὡγειρεύθη ἡ ἀρχαία ἐλληνικὴ φιλοσοφία, διὰ τὴν ἀρτίωσιν τῆς ὅλης του προσωπικότητος. Καὶ νὰ τοῦ ὑπεγεινιζῃ τὴν ὑποχρέωσιν του γὰ ἀποτελέσῃ αὐτὸς τὸ ἀντίθαρον ποὺ χρειάζεται διὰ νὰ ἐπέλθῃ ἡ ἴσορρόπησις πρὸς τὴν καταπληκτικήν, τὴν Ἰλιγγιώδη μηχανικήν πρόσδογν τῶν ἡμερῶν μας.

‘Αλλ’ ὁ νέος αὐτὸς ἄνθρωπος δὲν θὰ ἔλθῃ ἀπὸ τοῦ αὐτομάτου. Θὰ εἰναι καὶ αὐτὸς ἀποτέλεσμα προσπαθείας, καλλιεργείας, τῆς εὐγενεστέρας καλλιεργείας ποὺ ὑπάρχει, τῆς καλλιεργείας του ἀνθρώπου.

Δηλαδὴ τῆς παιδείας. Ἐδῶ μᾶς ὠδήγησεν ἡ ἔως τώρα ἔρευνά μας. Ζῶμεν εἰς τὴν μεσοβασιλείαν τῶν πολιτισμῶν, δηλαδὴ ζῶμεν εἰς τὴν ἐποχὴν ὅπου χρειάζεται, εἴπερ ποτὲ ἀλλοτε, ἡ παιδεία.

“Οταν εἰς τοὺς Ναπολεοντείους πολέμους ἡ Εὐρώπη ἔζη ἔνα σεισμόν, ἀντίστοιχον πρὸς τὸν σεισμὸν τὸν ὅποιον ἔζησεν εἰς τὴν ἐποχὴν μας καὶ ζῇ ἀκόμη ἡ ἀνθρωπότης ὀλόκληρος, ὁ Φίχτε, εἰς σειρὰν λόγων του πρὸς τὸ γερμανικὸν ἔθνος, ἐτόνιζε τὴν ἀγάγκην τῆς παιδείας, διὰ νὰ ἀντιμετωπισθοῦν τὰ προβλήματα ἔκεινου τοῦ καιροῦ. Σήμερον χρειάζεται ἀσυγχρίτως περισσότερον γὰ τὸ προσέξωμεν αὐτό. Διότι ἡ παιδεία καὶ μόνον θὰ μᾶς δώσῃ τὸν κυδεργήτην τοῦ πυραύλου, κυθερνήτην τὸν ὅποιον ἀποζητοῦν οἱ καιροί μας.

Καὶ ἂς μου ἐπιτραπῇ ἔδω νὰ χρησιμοποιήσω τὸν ὅρον παιδεία ὑπὸ ἔννοιαν εὑρυτάτην, περιλαμβάνοντας ὅχι μόνον τὴν μόρφωσιν ποὺ προσφέρεται εἰς τοὺς νέους, μολονότι, θεβαίως, ὑπ’ αὐτὴν κατ’ ἔξοχὴν τὴν ἔννοιαν χρησιμοποιεῖται ὁ ὅρος, ἀλλὰ γενικῶς τὴν παιδείαν τὴν ὅποιαν λαμβάνει ὁ ἀνθρώπος ἀνεξαρτήτως ἥλικιας. Η παιδεία, δπως οἱ καιροί μας τὴν ζητοῦν, ἀποτελεῖ προσπάθειαν διὰ νὰ διαμορφωθῇ ὁ ἄνθρωπος ὁ ὅποιος θὰ δαστάσῃ τὸ βάρος τῆς διαδοχῆς τῶν πολιτισμῶν, ὁ ἀνθρώπος μὲ τὴν πνευματικὴν προσωπικότητα, ἡ ὅποια θὰ ἀποτελέσῃ τὸ ἴσορροπον τῆς ἀτακτικῆς ἐνεργείας. Αὐτὴ ἡ παιδεία, ως παιδεία ἡ λευτερία, αὐτὴ καὶ μόνη θὰ παράσχῃ, φρονῶ, τὴν ἔξασφάλισιν ἔγαντι τοῦ κινδύνου, τὸν ὅποιον μὲ τόσην δύναμιν μᾶς ἐπεσήμανε τὴν περασμένην Πέμπτην ὁ Ναύαρχος Rickover, τοῦ κινδύνου τὸν ὅποιον διατρέχει ἡ ἐλευθερία ἀπὸ τὰς φυσικὰς ἐπιστήμας καὶ πρὸ παντὸς ἀπὸ τὸ γέννημά των, τὴν ἐπιστημονικὴν τεχνολογίαν, ἡ, ἀν προτυμάτε, τὴν τεχνικὴν πρόσδοσην.

Αὐτὴ ἡ παιδεία, ως παιδεία ἡ γένησις, θὰ προσφέρῃ τὰς μεγάλας πνευματικὰς τροφάς, les grands aliments de la spiritualité, καὶ θὰ διαμορφώσῃ τὸν ἀνθρώπον ποὺ θὰ ἔχῃ σκοπὸν ὑψηλὸν καὶ εὐγενῆ εἰς τὴν ζωήν του, δπως ἔχει της προγένεως τὸ βράδυ εἰς τὴν ὄμιλίαν του ὁ καθηγητής Souriau, τὸν ἀνθρώπον μὲ ἄλλους λόγους ποὺ θὰ ἔχῃ ἡ ζωή του νόημα.

‘Απὸ αὐτὰ συνάγεται, δτι ἡ παιδεία δὲν ἡμιπορεῖ γὰ ἀποσκοπῇ πλέον μόνον εἰς τὸν ἔξοπλισμὸν τῶν νέων διὰ τὸν ἐπαγγελματικὸν ἀγῶνα τῆς καθημερινῆς ζωῆς. Βεβαίως, θεβαίστατα, καὶ εἰς αὐτὸν τὸν ἔξοπλισμὸν πρέπει γὰ

ἀποβλέπη. Ἀλλὰ πολὺ πέραν τούτου καὶ πολὺ πάρα-πάνω ἀπὸ τοῦτο, ὑπάρχει ἡ καλλιέργεια τοῦ ἀνθρώπου, τὸ ἀνέδασμά του. Κριτήριον διὰ τὴν ἐπιτυχημένην ἢ μὴ ἐπιτυχημένην παιδείαν εἶγαι τὸ ψυχικὸν ἀνέδασμα τοῦ ἀνθρώπου ἡ ψυχικὴ του γιγάντωσις, ὁ ἔξοπλισμός του εἰς ἀρετὴν (μὲ τὴν ἀρχαίαν ἔγνωσιν τῆς λέξεως), ὥστε νὰ δυνηθῇ ὁ ἀνθρωπός νὰ ἀνθέξῃ εἰς τὴν μεσοδασιλείαν τῶν πολιτισμῶν, νὰ διαμορφώσῃ τὸν πολιτισμὸν ποὺ ἔρχεται, ὡς πολιτισμὸν ἀνώτερον ἀπὸ τὸν πολιτισμὸν ποὺ φεύγει.

E'

Μία πλευρά του θέματός μας μένει άκολη για να ξετασθῇ. Η παιδεία τήγαντοιαν ζητούν οι καιροί μας, η ανθρωπιστική προσπάθεια, άπόρροια της όποιας θὰ είναι ή παιδεία αὐτή, είναι, εἰπομένη, παιδεία ἐλευθερίας ήλλα δὲν είναι παιδεία μογώσεως. Δέν αποσκοπεῖ εἰς τὴν δημιουργίαν ἐλευθέρων Ροδινσώνων μεμονωμένων ζώντων, ήλλα εἰς τὴν διαιρόρφωσιν καιρούμενης παιδείας αὐτής συμβιώσεως ὡς συμβιώσεως ἀρμονίας. Πολιτισμὸν δὲν αποτελεῖ τὸ γὰρ συγχρατῆται δι’ ἔξωτερικῶν ἀπλῶν μέσων καὶ δι’ ἔξωτερικοῦ ἔξαναγκασμοῦ τὸ «bellum omnium contra omnes», διότι πάντων ἐναντίον πάντων του Hobbes. Πολιτισμὸν αποτελεῖ ή ανθρωπίνη συμβίωσις εἰς τὴν όποιαν φυσική κατάστασις θὰ είναι ὅχι ὁ συνεχῶς ἀποφευγόμενος, ἔστω, πόλεμος, ήλλα ή αρμονική συμβίωσις καιρούμενης μεταξὺ τῶν λαῶν καὶ, ἀς μοῦ ἐπιτραπῇ γὰρ τούσιων, μεταξὺ τῶν ἀτόμων, καὶ πρὸ παντὸς ή δικαιοσύνης. Η ἀξία ή όποια λέγεται δίκαιου αποτελεῖ οὐσιῶδες στοιχεῖον του πνευματικοῦ πολιτισμοῦ, ο διότιος κατ’ ἀνάγκην αποσυντίθεται, διαταραχήτων αὐτὸν ἐπηρεάζεται καὶ κυβερνᾶται μόνον τὸ ἀτομικὸν δίωμα καὶ ὅχι ή κοινωνική συμβίωσις καὶ πρὸ παντὸς ή δικαιαία συμβίωσις. Χωρὶς τὴν ἀξίαν αὐτὴν πολιτισμὸς δὲν ὑπάρχει. Υπάρχει ζούγκλα ή ὑπάρχουν ἔρημοι μονήσια Ροδιγσώνων. Οὕτε ή μὲν οὕτε τὰ δὲ είναι κατοικητήρια του πολιτισμοῦ. Καὶ αὐτὸς δὲν είναι σημερινόν. Είναι αἰώνιον. Θὰ ισχύῃ καὶ διὰ τὸν πολιτισμὸν ο διότιος ἔρχεται γὰρ διαδεγθῇ τὸν γῦν ἀπεργόμενον.

Καὶ ἐρχόμεθα ἔτσι εἰς τὸ θέμα ποὺ λέγεται γενέτος μὲν ὁ μὲν οὐ. Βεδαίως διὰ τὴν εἰρηνικὴν τῶν ἀτόμων συμβίωσιν ὅργανον εἶναι δὲ νόμος, δὲ ὅποιος καταπαύει τὴν αὐτοδικίαν μεταξὺ τῶν ἀτόμων καὶ πειράται τοιλάχιστον γὰρ προλαμ-
βάνη τοὺς πολέμους μεταξὺ τῶν λαῶν καὶ δίδει εἰς τὴν ἀγθρωπίνην συμβίωσιν
ἔνα ρυθμὸν ἀναγκαστικόν, εἰς τὸν ὅποιον ὅλοι ὑποτάσσονται. Ἀλλὰ δὲ νόμος
μόνος δὲν εἶναι λύσις τοῦ προβλήματος. Ἀποτελεῖ καὶ δὲν ιδιος πρόβλημα,
δημιουργεῖ σειράν προβλημάτων. Τρία ἀπὸ τὰ προβλήματα αὐτὰ μᾶς ἐνδια-
φέρουν εἰς τὸ σημειριγόν μας θέμα.

Το πρώτον είναι τὸ ἔξης: "Ἐνας ἀληθινὸς πολιτισμὸς είναι ιδιαιτέρως εὐ-
συγχίνητος εἰς τὸ θέμα ποὺ λέγεται «δίκαιος γόμος», ὁ «ὑγιὴς γόμος» τῶν

βυζαντινών νομικών, ός μου ἐπιτραπή γὰ προσθέσω διὰ τὴν ἐποχήν μας, δὲ μη πνευσμένος γόμος. Ὁ πολιτισμὸς θέλει δικαιοσύνην. Ὁ ἀνθρώπος δὲ φὰ διὰ δικαιοσύνην καὶ δὲ νόμος ἀποτελεῖ ἀξίαν τοῦ πολιτισμοῦ μόνον ἐὰν εἶναι ὄντως φορεὺς τῆς δικαιοσύνης. Δὲν γηπορῶ ἐπὶ τοῦ θέματος αὐτοῦ νὰ συγφίσω τώρα εἰς δύο λέξεις δ.τι γεμίζει διδικοθήκας ὀλοκλήρους. Ἀλλὰ τοῦτο δὲ εἴπω καὶ δὲ μου συγχωρηθῇ γὰ εἴπω κατὰ τρόπον ὅχι μόνον ἀπλοῦν ἀλλὰ καὶ ὡμόν: Ὁ νόμος πρέπει νὰ συμφωνῇ πρὸς τὴν ἴδεαν τοῦ δικαίου καὶ ὅχι πρὸς τὸ συμφέρον τοῦ ἑκάστοτε νομοθετοῦντος. Τὸ πρόσδλημα εἶναι παμπάλαιον καὶ ἔχει τεθῆ σαφέστατα εἰς τὴν «Πολιτείαν» τοῦ Πλάτωνος κατὰ τρόπον δὲ ὅποιος εἶναι διαφωτιστικὸς καὶ διὰ τὴν σήμερον. Ἐκεὶ βλέπομεν τὸν Θρασύμαχον, θρασύτατα ἔκτοξεύοντα ἐναντίον τοῦ Σωκράτους τὸν ἰσχυρομόν, δὲ τὸ δίκαιον δὲν εἶναι τίποτε ἀλλο παρὰ τὸ συμφέρον τοῦ κρείτυνος, δηλαδὴ τοῦ ἰσχυροτέρου. «Φημὶ γάρ ἐγώ», λέγει ὁ Θρασύμαχος, «εἶναι τὸ δίκαιον οὐκ ἄλλο τι ἢ τὸ τοῦ κρείτυνος ἔμμφέρον... Τίθεται δέ γε τοὺς γόμους ἑκάστη ἢ ἀρχὴ πρὸς τὸ αὐτῇ ἔμμφέρον... Τοῦτ' οὖν ἐστιν, ὃ λέγω ἐν ἀπάσαις ταῖς πόλεσι ταῦτὸν εἶναι δίκαιον, τὸ τῆς καθεστηκίας ἀρχῆς ἔμμφέρον... Ὡστε ἔμμδαινει τῷ ὄρθῳ λογιζομένῳ πανταχοῦ εἶναι τὸ αὐτὸ δίκαιον, τὸ τοῦ κρείτυνος ἔμμφέρον». Καὶ εἰς τὸν πολιτισμὸν τῆς ἀτομικῆς ἐνεργείας πρέπει ὁ Θρασύμαχος ὅχι ἀπλῶς γὰ μὴ ἔχῃ δίκαιον, ἀλλὰ νὰ ἔχῃ κυριολεκτικῶς ἀποστομαθῆ. «Οσα τὴν περασμένην Τρίτην ἡκούσαμεν ἀπὸ τὸν καθηγητὴν Guido Calogero ὡς πρὸς τὸ μήνυμα τοῦ Σωκράτους ἔχουν καὶ ἐδῶ ἀμεσον σπουδαιότητα. Τὸ μήνυμα τοῦ Σωκράτους ἦτο πρὸ πάντων μήνυμα δίκαιοσύνης. Κρὶ πρέπει νὰ μᾶς ἐμπνεύσῃ διὰ τὴν δικαιοσύνην ὡς πράσταγμα καὶ διὰ τὴν δικαιοσύνην ὡς πραγματικότητα. Χρειαζόμεθα ἔνα πολιτισμὸν ὃπου ὁ νόμος νὰ μὴ εἶναι μόνον ἔξαναγκαστός, ἀλλὰ νὰ εἶναι καὶ σεβαστός, διότι θὰ εἶναι ἐκδήλως καὶ διοιλογουμένως δίκαιος, δρθός, ὑγιής, ἐμπνευμένος.

Καὶ αὐτὸς μᾶς φέρει εἰς τὸ δεύτερον πρόσδλημα. Ὁ νόμος δὲν πρέπει νὰ εἶναι δὲ ἀποκλειστικὸς ρυθμιστής τῆς συμβιώσεως τῶν ἀνθρώπων, ἀλλὰ ρυθμιστής θὰ εἶναι πρὸ παντὸς ἡ ψυχικὴ ἀρμονία, ἀπὸ τὴν ὅποιαν δὲ νόμος θὰ ἀγτλῇ δύναμιν, πολὺ μεγαλυτέραν ἀπὸ ἐκείνην τὴν ὅποιαν ἀντλεῖ ἀπὸ τὸν δικαστικὸν κλητῆρα ἢ τὸν δεσμοφύλακα. Καὶ εἰς τὸ θέμα αὐτὸ πρέπει μὲ τὴν διαδοχὴν τῶν πολιτισμῶν γὰ ἐπιτευχθῆ δελτίωσις καὶ δελτίωσις οὐσιώδης. Ἀλλά, πάλιν — δῆλο εἰς τὸ αὐτό, διέπετε, καταλήγομεν — τὸ γὰ ἐδράζεται δὲ κανῶν δίκαιου εἰς τὴν ἀπὸ ἔξαναγκασμοῦ ἐλευθέραν προσωπικότητα τοῦ ἀνθρώπου, προϋποθέτει διαιμορφωμένον ἀνθρωπόν, ἡ συνείδησις τοῦ ὅποιου νὰ εἶναι ὄντως προσληπτικὴ καὶ ἀφομοιωτικὴ τοῦ κανόνος δίκαιου. Καὶ αὐτὸ πάλιν ἀποτελεῖ καρπὸν τῆς ἀνθρωπιστικῆς παιδείας, τὴν ὅποιαν ἔξηγήσαμεν διότι οἱ καίροι μᾶς τὴν ζητοῦν καὶ ἡ ὅποια πρέπει νὰ εἶναι καὶ παιδεία κοινωνική, πρέπει νὰ εἶναι παῖδες ἢ καὶ οὐ. Χωρὶς αὐτὴν τὴν παιδείαν

ώς παιδείαν κοινωνικήν, ώς παιδείαν δικαίου, χωρὶς τὴν παιδείαν αὐτὴν ὁ πολιτισμὸς ποὺ ἔρχεται δὲν θὰ ἀγθέξῃ εἰς τὸ δάρος τῆς τεχνικῆς προόδου.

Καὶ τὸ τρίτον: Διὰ νὰ ἡμπορέσῃ νὰ σταθῇ εἰς τὴν διαδοχὴν αὐτὴν τῶν πολιτισμῶν ὁ κανὼν δικαίου ὡς παράγων πολιτισμοῦ, πρέπει νὰ ὑπεργινηθῇ τὸ ἀτομιστικὸν δίκαιον καὶ ὑπ’ αὐτὴν τὴν ἔννοιαν νὰ ὑπεργινηθῇ τὸ Ρωμαϊκὸν Δίκαιον. "Ας ἐπιτραπῇ εἰς τὸν δημιούντα γὰρ ἰσχυρισθῇ, ὅτι πᾶν ἄλλο παρὰ ὑποτιμᾷ τὸ Ρωμαϊκὸν Δίκαιον καὶ σήμερον δὲ ἀδιστάκτως ἐπαναλαμβάνει τὴν διμολογίαν τῆς εἰς τὸ Ρωμαϊκὸν Δίκαιον πίστεώς του, διμολογίαν τὴν διποίαν ἐδημοσίευσε καταρχόμενος τῆς ἐπιστημονικῆς του σταδιοδρομίας. Ἀλλὰ τώρα εἰς τὴν διαδοχὴν αὐτὴν τῶν πολιτισμῶν θὰ ἀποχαιρετήσωμεν κατ’ ἀνάγκην τοὺς Προκοπουλαίους καὶ τοὺς Σαδινιαγούς, διότι θὰ ἀποχαιρετήσωμεν τὸ Ρωμαϊκὸν Δίκαιον ὡς δίκαιον ἀτομιστικόν. Καὶ αὐτὸν δὲν γίνεται μὲ τὸ νὰ ἀντικαταστήσωμεν τὰ fragmenta τοῦ Πανδέκτου μὲ ἄρθρα κωδίκων. Ἀλλὰ μὲ τὸ νὰ ἀντικαταστήσωμεν τὴν θεμελίωσιν, ἡ διποία θὰ εἶναι ὅχι πλέον τὰ ἀντικαρχόμενα ἀτομιστικὰ συμφέροντα τοῦ δικειστοῦ καὶ τοῦ διφειλέτου τοῦ Ρωμαϊκοῦ Δίκαιου, ἀλλ’ ἡ κοινωνικὴ ἀλληλεξάρτησις τῶν συμφερόντων, ἡ ἀλληλεγγύη τῶν ἀνθρώπων, ἡ συγαίσθησις τοῦ ὅτι ἐκεῖνο ποὺ δὲν συμφέρει εἰς σὲ οὐδὲ εἰς ἐμὲ συμφέρει.

‘Αλλ’ ἡ ἀπὸ τοῦ ἀτομιστικοῦ πρὸς τὸ κοινωνικὸν πρόσδος τοῦ Δικαίου κορυφοῦται μὲ τὴν ἐπιδίωξιν τῆς κοινωνίας δικαιοσύνης, τὴν διποίαν ἥγγος εἰς Ἀρχαιότης. Ἐπὶ τοῦ θέματος αὐτοῦ τῆς κοινωνικῆς δικαιοσύνης δύσα καὶ ἐν εἰπῆ κανεὶς θὰ εἶναι δέσμαια δὲλίγα. Σήμερον δημως θὰ περιορισθῶ εἰς τοῦτο καὶ μόνον: ‘Η προαγωγὴ τῆς κοινωνικῆς δικαιοσύνης θὰ δώσῃ εἰς τὴν συμβίωσιν τῶν ἀνθρώπων ἐκείνην τὴν ἀρτίωσιν, χωρὶς τὴν διποίαν δὲν ὑπάρχει καὶ μηδὲ ἐλπίς ὅτι ἡ ἀγθρωπότης θὰ ἡμπορέσῃ νὰ σταθῇ δρθία εἰς τὴν διαδοχὴν τῶν πολιτισμῶν.

ΣΤ'

Αὐτὰ ὅλα διὰ νὰ ἐπιτευχθοῦν προϋποθέτουν ἀγῶνα. Ἄγῶνα παγανθρώπινον καὶ ἄρα ἐνότητα παναγθρωπίνην. Καὶ ξεκίνημα εἶναι ἡ παναγθρωπίνη ἐκζήτησις, διποίας ἡ ἐκζήτησις αὐτὴ διεπιστώθη καὶ ἐκηρύχθη πρὶν ἀπὸ δύο χιλιάδες χρόνια, εἰς αὐτὴν ἐδῶ περίπου τὴν θέσιν.

Πρὶν ἀπὸ δύο χιλιάδες περίπου χρόνια, ἐδῶ κάποιον βράχον ἐδῶ κοντά, τὸν Ἀρειον Πάγον, ἐξεπέμψαν ἀπὸ τὸν Ἀπόστολον τῶν Ἐθνῶν, τὸν Παῦλον, τὰ λόγια ἐκεῖνα ποὺ δείχγουν τὸ καρδιοχύτυπι ποὺ ἔγώνει τοὺς ἀνθρώπους κάθε ἔθνους καὶ κάθε ἐποχῆς: «ζητεῖν τὸν Κύριον εἰ ἀρέ γε φηλαφήσειν αὐτὸν καὶ εὔροιεν, καὶ γε οὐ μακρὰν ἀπὸ ἔνδος ἐκάστου ἥμιν ὑπάρχοντα ἐν αὐτῷ γάρ ζῶμεν καὶ κιγούμεθα καὶ ἐσμέγ». Συγχωρήσατέ με γὰ εἴπω, ἡ ἐκζήτησις αὐτὴ ἡ ἐπίμονος, ἡ ἀγωνιώδης αὐτὴ προσπάθεια κάρυγει

ἀνθρωπον τὸν ἀνθρωπον καὶ διαιμορφώνει τὴν δληγν ἀνθρωπότητα εἰς ἐνότητα ἐνσυγείδητον. Μετασχηματίζει τὴν ἀνθρωπότητα ἀπὸ ἀριθμητικοῦ ἀθροίσματος ποὺ ἀπασχολεῖ τὴν στατιστικήν, εἰς ἐνότητα ψυχικήν, ἡ ὅποια φέρει εἰς τὴν γῆγν τὸν Οὐρανὸν καὶ εἰς τὸν ροῦν τοῦ προσκαίρου τὴν ἐγγύησιν τῆς Αἰωνιότητος. Η ἐκζήτησις αὕτη θὰ ἀποτελέσῃ τὴν κατ' ἔξοχὴν καθησυχαστικήν ἀπάντησιν εἰς τὴν ἀγωνίαν ἀπὸ τὴν διαδοχὴν τῶν πολιτισμῶν. Η πανανθρωπίνη αὐτὴ ἐκζήτησις ἀντικατοπτρίζεται καὶ εἰς τὴν Συγάντησιν αὐτήν τῶν Ἀθηγῶν εἰς δσα μᾶς ἐξέθεσαν, ἐλθύτες «ἐκ δυσμῶν καὶ δορρᾶς καὶ θαλάσσης καὶ ἑώας», οἱ διιληγταὶ ποὺ ὠμίλησαν τὰς περασμένας ἡμέρας ἀπὸ τοῦ δήματος τούτου.

Αὐτὴ ἡ ἐκζήτησις πήγαζει μὲν ἀπὸ τὴν πανανθρωπίνην δημιουργὸν ἀνγησυχίαν, καταλήγει δὲ εἰς τὴν πανανθρωπίνην ἐνότητα, ἡ ὅποια θὰ ἀπεργασθῇ τὴν νέαν ἐποχήν, ποὺ πρέπει γὰ ἔλθῃ διὰ νὰ μὴ ἔλθῃ ἡ καταστροφὴ τοῦ καθ' δλου πολιτισμοῦ. Αὐτὴ ἡ ἐνότης θὰ ἀποτελέσῃ τὸ ἀγτίδαρον τῆς συγχρόνου μηχανῆς καὶ θὰ παράσχῃ τὴν ἐξασφάλισιν ὅτι, ἀν τὸ παλαιὸν φεύγῃ, τὸ νέον ποὺ ἔρχεται εἶναι ὅντως καλύτερον ἀπὸ τὸ παλαιόν, διότι εἶναι ὅχι μόνον τεχνικῶς τελειότερον, ἀλλὰ πρὸ παντὸς πγεμιατικῶς ἀγάπετον.

Καὶ ἐφ' δσον τὸ πγεῦμα αὐτὸ ἀπὸ τὸ ὄποιον καὶ ἡ Συγάντησις τῶν Ἀθηγῶν διέπεται, ἐφ' δσον τὸ πγεῦμα αὐτὸ θὰ μᾶς ἐμπνέῃ εἰς τὰς ἡμέρας μας, θὰ ἀποτελῇ τοῦτο μίαν ἀπόδειξιν ὅτι, ὅταν μέσα εἰς τὴν διαδοχὴν τῶν πολιτισμῶν δραματικῶμεθα τὴν αὔριον ὡς καλυτέραν ἀπὸ τὴν σήμερον, δὲν δραματικόμεθα ἀπλῶς. Η αὔριον ἥρχισεν ἥδη. Η αὔριον διαιμορφοῦται ἥδη, σήμερον!